

Olentzero, non zaude?

Gogoeta bat Iruña-Veleiari buruz

PRUDEN GARTZIA

Azkue Bibliotekako zuzendaria

I

Zer da euskara? Galdera horrek erantzun azkar eta erraz bat du, autoebidientea: euskara hizkuntza bat da, beste edozein bezalakoa. Baieztapen horretan bermatuz pertsona ugarik (eta ez nolana hikoak) euskararen despolitizazioa eskatu dute behin eta berriro, alegia, euskarari buruzko kontu ororen tratamendua oinarri horren gainean epaitzea, eta kitto. Adibidez, euskara komunikazio tresna bat da, ez besterik, ez dezagun politikarekin *nahastu*, edo, Iruña-Veleiako aurkikundeak direla-eta, mintza gaitezen *filologo gisa*, hots, gure komentario guztiak Zientziaren inperatibo metodologikoen arabera mugatuz. Eta kitto. Euskara hizkuntza bat da, beste edozein bezalakoa, beraz, zientziaren ordua da, eta isil bitez ezjakinak.

Baina errealitatea asmo zintzo guztiak baino harantzago doa eta, nahitaez, bere legea ezartzen digu: euskara, hizkuntza bat izateaz gain, bada ere beste zer bait, alegia, euskal nortasun politikoaren zurkaitz nagusia. Hau da, euskara euskal nazionalismo mota ororen osagai garrantzitsua da,

abertzaletasun erradikalenetik hasita autonomismo epele-neraino. Eta, ondorioz, debate politikoaren halabeharrezko osagaia da, geuk nahi ez izanda ere. Erronka, beraz, ez da euskara debate politikotik ateratzea, debate politikoa bera razionalizatzea baino. Ez besterik.

Zeren euskarari buruzko debate politikoa oso irrazionala izan ohi da, gure sentimendu primarioenek goitik behera kutsatua. Normala da. Zeren, ez dezagun ahanz sarritan gehiegizko zuzentasun politikoaren izenean aipatu gabe uzten ohi dena, hau da, espainiar nazionalismoaren helburu nagusietako bat Espainia linguistikoki uniformizatzea da, argiago esanda, euskara (katalana, galiziera, asturiera eta aragoiera) desagertaraztea. Helburu hori komuna da ezkerreko nazionalismo progresistenetik eskuineko nazionalismo klerikalenera. Aldatzen dena helburua erdiesteko bidea da (hots, taktika), ez helburua bera: batzuentzat euskara etsai zuzena da; beste batzuentzat, aldiz, aldarte onez soportatu behar dugun *kapritxo* absurdo eta garestia, zibilizazioaren aurrerabideak lehenago edo geroago ezabatuko duena. Normala da debatea gatazkatsua suertatzea.

* * *

Historiari begiratuta espainiar nazionalismoa Euskal Herriko abertzaletasuna baino lehenagokoa eta indartsuagoa da. Haren sorrera XIX. mende hasieran kokatu ohi da, Napoleonen inbasioaren aurkako gerratean. Hastapeneko une haietan eta mende osoan ia, batez ere jite liberalekoa izango da nagusiki, hots, nolabait progresista eta ezkertiarra, baina katolikotasunaren itzala atzetik segika duela, harik eta Espainiako Eliza bera nazionalismora osoki eta suharki konbertitzen den arte. XX. mendean, jakina denez, katolizismo klerikalista eta faxismozale baten garaitia ikusten dugu gerra zibilaren errautsen artean gotortzen, hain fanatikoki nazionalista ezen jatorrizko nazionalismo liberalaren oroitzapena bera ere ezabatu baitzuen gehienon gogotik.

Hurrengo hamarkadetan espainiar nazionalismoa frankismoarekin berdindu ohi zen eta, ondorioz, sustrai liberaleko nazionalista espainolak unibertsalismo antinazionalistaren zazpigarren zerura propulstatuak izan ziren; gaur egun gehienek oraindik han diraute, nazionalismo ororen (eta batez ere euskal nazionalismoaren) kontrako aldarrikapen barregarriak jaurtiz, beren guraso intelektualak lotsagorritzeko modukoak. Baina agian gure lana da beren inkoherentziak salatzea.

Zeren sustrai liberaleko espainiar nazionalismoaren guraso intelektualek ez baitzuten inolako lotsarik beren nazionalismoa lau haizetara zabaltzeko eta euskararentzako (adibidez) zeukaten mespretxua adierazteko. Intelektual hauei zor diegu XIX-XX. mende belaunean Espainiaren nortasun politikoaren birformulazio oso bat, klabe nazionalistan egina, mendean zehar eliteen artean izugarritzko arrakasta izan duena eta gizartearen sektore guztietara zabaldu dena. Hiru izen eman ditzagun: Unamuno, Menéndez Pidal eta Ortega y Gasset. Horiek hirurak dira gaurko Espainiaren guraso intelektualak, nahiz eta ez bakarrak, Historia beti oso konplikatu delako, eta paradoxaz josia.

Jakina denez, 36ko Gerra Zibila da gure historia hurbila ulertzeko gako nagusia. Bada, orain axola digun arazoari dagokionez, faxisten altxamenduak guztiz zigilatu zuen ordura arte franko problematikoa zen aliantza politiko-intelektual bat, alegia, bat-batean espainiar nazionalista liberalek kataluniar errepublikazaleekin eta euskal nazionalistekin ikusi zuten beren burua, guztiak itsasontzi berean, eta komunisten eta bestelako *iraultzale* batzuen eskutik. Aliantza hori (tazitoa edo esplizitua, orain berdindio) berez urte batzuk lehenago Errepublikak ezartzeko eta kudeatzeko abiatu bazen ere, gerrak halabeharrezkoa bihurtu zuen, baina, adi, ez zen erraza inorentzat. Horrek esplikatzen du sektore guztietatik etengabeko desmarkajeak, ñabardurak eta barne-borrokak gertatzea. Baina, finean, Francisco Francok dekretatu zuen guztiak zirela berdindin arriskutsuak Espainia *berriarentzat* eta,

ondorioz, neurri batean edo bestean elkarrengana bildu ziren antifrankismoan eta demokrazia berrezartzeko Trantsizio Politikoan. Eta, gure arazoarentzat garrantzitsuagoa dena, elkarrengana bildu ziren Autonomien Estatua sortu eta kudeatzeko, bai orain dela hogeita bost urte, bai azken bi urteotan abiatzen ari den estatutuen berregokitze fase berrian.

Beraz, Hego Euskal Herriari dagokionez aliantza taktiko iraunkor bat izan dugu espainiar nazionalista liberalen eta euskal nazionalisten artean. Prieto eta Jose Antonio Agirre. Gorabeheratsua izan arren, gaur egun arte iraun du eta, beharbada, hurrengo urteetan berriz ere sendotu egingo da. Bada, nire hipotesia da aliantza hori guztiz sustraitu zela Hego Euskal Herriko gizartearen sektore oso zabaletan, politikaz haratago, bereziki kulturari eta euskarari dagokionez sentimendu konpartitu batzuk sortuz. Sasoi batean esaten zen bezala, frankismoan *elkarrekin pasatutako sufrimenduak* izan dira euskal gizarte berriaren zinezko ingudea.

Ikuskera honek beharbada ñabardura batzuk beharko lituzke. Adibidez, ezaguna da Euskal Herrian (eta Espainian) sozialista autodeitzen diren askoren erreferente ideologiko eta intelektualak sozialismoan baino liberalismoan bilatu behar direla (horrek ez du esan nahi ez dagoela osagai sozialistarik). Edo, baita ere, euskal nazionalisten artean aspaldi gauzatu zela zatiketa sakon bat, ezker abertzalea sortuz; baina gizartearen baitan oraintsu arte bederen neuk ez dut zinezko zatiketarik sumatu (azken urteotan bai, jakina). Horretaz gain, azpimarratu beharko genuke Jose Antonio Agirrek, bere eskuindartasuna gorabehera (eta demokrata zen, jakina, baina eskuindarra), gai izan zela Alderdi Komunista bere gobernuan integratzeko, eta ildo hori gaur egun arte luzatzen dela.

* * *

Baina prolegomeno luze horien ondoren, bada ordua gaiari heltzeko. Zer da euskara, galdetzen genuen hasieran; bada, nire hipotesia da galdera horrentzat erantzun konpartitu bat

izan dugula 1936tik aurrera, bai espainiar nazionalista liberalek (Euskal Herrian erruz daude), bai euskal nazionalistek (beren adar desberdinetan), bai Euskal Herriko sektore iraultzaile/internazionalistek (komunistak, anarkistak...). Alegia, guztiok gutxi gorabehera antzeko erantzuna emateko gai izan gara, eta hori ez da kasualitatez gertatu, baizik eta 36an sortutako koalizio zabal batek gaur egun arte iraun duelako.

Erantzun horrek neurri bateko adostasuna biltzen du, berriro esango dut, neurri batekoa soilik, ez besterik. Baina adostasun hori oso erreala izan da euskal gizartean, gaur egun arte.

Baina aski luzamendu izan dugu; berriz ere galdetu behar dugu: zer da euskara?

Olentzero da euskara. Kitto.

Alegia, euskararen onarpen soziala Olentzeroren onarpen sozialaren berdina da. Ez gehiago, ezta gutxiago ere. Horixe. Besterik ez.

Gogora dezagun, beraz, nola sortzen den gaur egungo Olentzero. Jatorrian, Nafarroa iparraldeko eta Gipuzkoako zenbait herri txikietako pertsonaia mitiko bat da, hots, tradizio gutziz rural bat eta, hau bereziki garrantzitsua da, orain dela ehun urte ere marginala; euskaldunen artean ere rurala eta marginala. Bada, frankismorik gorriean, herriz herri eta auzoz auzo, guraso anonimo eta militante batzuek (gutxi, zergatik engaina), bereziki ikastoletan, tradizioa jaso, moldatu, kalera atera eta euskararen sinbolo bihurtzen dute. Gabonetan, gizarteak bere burua afirmatzeko urteko ospakizun kolektibo garrantzitsuenak antolatzen dituenean, guraso anonimo hauek plazara ekartzen dute arrazoi bategatik edo bestegatik frankismoaren uztarripen pozik bizi ez ziren guztiek sinpatiaz ikus zezaketen pertsonaia baten irudia: Olentzero.

Eta zer da Olentzero? Olentzero mendian bizi da, urrun, oso urrun, mundu zinez mitiko batean. Mundu horretan naturarekin bat eginda dago, ez dago ezer modernorik, ez dago ezer artifizialik. Gure sentimendu primarioenen mun-

dua da, zibilizazioak hondatu gabeko mundu bat, guk geuk galdu egin duguna baina, mirari baten bidez, urteko gaurik inportanteenean guregana datorrena, bereziki gure etxeko kiderik inozente eta garbienengana, umeengana. Olentzero umeen jeinu maitagarria da, eta ume txiki guztiek Olentzeroren laguntzaile izan nahi dute handitzean, maitasun hutsazko mundu zoragarrian bizi, hala nola Peter Panen Sekula Inoizko lurraldea. Olentzero da gure Peter Pan euskalduna. Utikan Errege Magoak, beren botere eta aberastasunekin! Utikan Santa Claus *hiritarra*! Olentzero *barruan daramagun* jatorrizko inozentzia da. Eta horixe besterik ez da izango euskara, *barruan daramagun* jatorrizko inozentzia.

Testuinguru horretan abiatu da euskararen berreskurapen prozesua frankismoan. Guraso militante eta hiritar batzuek uko egiten diote euskara galtzeari. Gehienak ez dira baserritarrak, areago, askok ez dakite euskaraz. Hirian bizi dira, baina euskara berreskuratu nahi dute, beraiantzat edo beraien umeentzat. Eskolak antolatzen dituzte, klandestinoak lehenago, nolabait legalak gero. Baina zerbait garrantzitsuagoa ere egiten dute: sinbolo bat sortzen dute, erregimenarekin identifikatzen ez ziren guztiek onar zezaketen sinboloa: Olentzero.

||

Euskarazko eskolen edo euskararen irakaskuntzaren kasuetan bezala, Olentzeroren sorrera eta jatorrizko hedapena frankismo denboran gertatu bazen ere, zinezko hedapen sozial eta geografikoa autonomien aroan gertatu da, hots, EAEn eta NFEn estatutu eta erakunde autonomiko berriak sortu eta mamitu diren aroan.

Baina horretan ere fase desberdinak ikus daitezke. Hasierakoa hedapen hutsaren fasea genuke: gero eta Olentzero gehiago, gero eta jendetsuagoak, Euskal Herriko gero eta toki gehiagotan, euskararen presentzia historikoki hutsaren hurrengo den lekuetan ere. Eta den-denak Olentzeroren alde, inor ez kontra, edo, kontra leudekeenak ere isilik. Alda-

ketaren lehen zantzu garrantzitsuak ziur aski Araban ikusi ziren, *Unidad Alavesa* alderdi berriaren sorrerarekin (1990). Ez da ahanztekoa zein gorroto bizia erakutsi zuten Olentzerori erasotzeko, biñeta eta komiki laburren bidez behin eta berriro haren irudia erabiliz beren proposamen politikoen ardatz gisa: Olentzero *kanpotik* etorritako *lapurra* zen, ez besterik, pertsonaia *siniestro* bat, arabar umeak *engainatzeko* xedea zuena asmo guztiz ilun eta gaiztoekin. Alternatiba Errege Magoak ziren. Proposamen horren arabera Erregeak ez ziren frankismoan sortu eta hedatutako figura batzuk (zinez hori da beraien jatorria) baizik eta *betiko tradizioa*. Beraz, Olentzero *asmatua* eta *kanpokoa* zen; Erregeak *berezkoak* eta *bertakoak*. Inkonpatibilitatea erabatekoa zen. Ez goaz orain laburtzera borroka ideologiko horren etapak, emaitza orokorra besterik ez: Gasteizen Erregeen desfilea berriz ere indartzen hasi zen eta Olentzerorena moteltzen; bereziki, PPk alkatetza eskuratu zuenetik oso garbi egon da zein izan den erakunde horrek bultzatu nahi izan duena. Eta, egia esan, gizartearen zati handi-handi baten babesa lortu du.

Esango nuke bilakaera oso antzerakoa izan dela bazter guztietan, hots, azken urteotan Erregeen desfileek indar handia hartu dutela eta Olentzerorenak, aldiz, ahulduz joan direla. Bereziki aipagarria iruditzen zait Iruñeko kasua, non eta PPren alkatetzaren eskutik (tira, Nafarroan PPren izen ofiziala UPN da) Olentzeroren desfileak debekatzearaino iritsi diren, isunak jarriz. Eskuin espainolistak berriz ere agerian erakusten du euskarari dion gorroto bizia eta jarrera horrek, azken hamarkadetan ez bezala, gizartearen zati baten babesa lortzen du.

Baina, poetak esaten zuen bezala, agian *geurea dugu erru guztia*, *geurea dugu osoa*. Edo, behintzat, zati bat. Adibidez, ez da ahanztekoa ere orain dela urte batzuk Gipuzkoako herri txit euskaldun eta txit abertzale batean gertatua: Olentzeroren arrakasta bestelako eskakizun batzuk sustatzeko erabili nahi izan zen, zehatz-mehatz esanda, euskal presoen auzia. Ondorioz, urte batean Olentzero kaiola baten barruan

atera zuten kalera, bera ere preso. Bai, ondo irakurri duzue. Imajina ezazue herriko umeek hartu zuten shocka eta guraso asko eta askoren haserrea. Ez dakit historiatxo horren xehetasunik, baina bai ondorioena: handik urte bat edo bira, herrian Olentzero bat eta bakarra egon beharrean, bi sortu ziren, bata *instituzionala* eta bestea *popularra*. Herri bat, bi Olentzero. Bapo.

Baina ez ziren penak hortxe amaitu, ez. Hurrengo etapa bi Olentzeroren arteko borroka izan zen, desfilearen ordutegia eta ibilbidea zirela-eta. Finean, urte batean behintzat, herriko plaza bakarrean (herri horrek plaza bakarra du) umeek bi Olentzero ikusi ahal izan zituzten batera, bata izkina batean, bestea bestean. Ez dakit posible ote den hondamendi handiagorik imajinatzea, baina zinez diotsuet, hau ez da txiste txar bat, hau benetan gertatua da. Pentsa ezazue herri horretako umeengan eta beraien gurasoengan.

Azken ondorioak ez luke inor harritu behar: herriko gazte batzuek Errege Magoen desfilea berpiztea erabaki zuten, Olentzeroren sorreraren lehen urteetatik bertan behera utzitako desfilea hain zuzen ere. Ez dut uste kasu honetan inolako kalkulu politikorik sartu zenik tartean. Ez, esplikazioa askoz ere errazagoa da: leporaino zeuden Olentzeroren borrokarekin, guztiz nazkatuta.

Gaur egun, herri horretan, EAEko toki gehienetan bezala, Olentzeroren desfilea eta Erregeena, biak ospatzen direla uste dut. Orobat, esango nuke ume askok eta askok (gehienek?) bai Olentzeroren eta bai Erregeen opariak jasotzen dituztela, batzuk etxean, besteak amamarenean, eta abar. Olentzerok ez du lortu Errege Magoak ordezkatzeta, osatzea baizik. Une honetan esango nuke horixe dela gure benetako egoera: nolabaiteko oreka.

* * *

Baina gure gizartean euskararen eta gaztelaniaren arteko oreka oso hauskorra da. Eta hori batez ere arrazoi batenga-

tik: gorago esan dugun bezala, espainiar nazionalismoaren helburua euskara desagertaraztea da. Eta presio hori etengabe dago gure gainean.

Dena dela, espainiar nazionalismo eskuindarrean helburu hori ia-ia ageriki planteatzen den arren, ez da berdin gertatzen espainiar nazionalismo liberalean. Egoera hobeto ulertzeko baliagarria izan daiteke frantses nazionalismo progresistarekin pentsatzea. Alegia, ez da batere dudarik frantses ezkertiarren ideologiaren osagai jakobinoa eta, ondorioz, helburu garbitzat izan dute, eta dute, Frantziako hizkuntza guzti-guztiak desagertaraztea (frantsesa salbu, jakina). Baina helburu hori erregimen politiko demokratiko baten baitan proposatu (eta ia-ia gauzatu) dute. Espainian, aldiz, gerra zibil baten ondorioz eta diktadura faxista baten baitan, hau da, espainiar liberal eta ezkertiarrek ere kolpatzen zituen erregimen batean. Ondorioz, garbi badago ere espainiar nazionalismo liberala eta frantses nazionalismo jakobinoa anaia ideologiko bikiak direla, 36ko gerra zibilak bestelako aliantza batzuk sortu zituen, bai politikan, bai gizartean.

Berez, garbi dago 36ko gerra euskararentzat hekatonbe bat izan zela, baina, paradoxikoki, luzera izan zuen ondorio onuragarrikerik ere, Frantzian ez bezala. Alegia, 1960tik aurrera Hego Euskal Herrian bigarren industrializazio handitik eta espainiarren immigrazio masibotik sortzen den gizarte berriak *osagai konpartitu* bat zeukan euskararen berreskurape-na ahalbidetuko zuena: antifrankismoa, elite politikoen artean ez ezik gizartearen sektore zabal-zabaletan konpartitua.

Zeren antifrankismo horren baitan euskarak bazeukan toki bat, aski atsegina: barne sentimenduen mundua. Horren arabera, Euskal Herriko espainiar nazionalista liberalek ere txoko bat egin zioten euskarari beraien bihotz eta asmoetan eta, haren etorkizunaz guztiz eszeptikoak baziren ere (*progresoak* desagertaraziko zuen euskara, Frantzian bezala), prest agertu ziren euskararen aldeko politika bat onartzeko; pragmatismo politikoak eraginda, lehenengo eta behin, baina baita ere errepresio frankistak hunkituta, ziur aski. Bes-

talde, euskal abertzaleak ere gai izan ziren beren ideologia eta asmoak berrizteko, dela demokrazia kristauaren bidez, dela munduko *ezker berriaren* ildotik.

Baina, ororen buru, antifrankista horiek guztiak kultura berri bat sortzeko gai izan ziren: Pio Baroja, Unamuno, Sabino Arana, Azkue eta Barandiaran, adibidez, guztien ekarpenak sintesi bakar eta guztiontzat onargarri izan zitekeen batean sortzeko eta zabaltzeko. Arantzazuko santutegia da, ziur aski, kultura horren seaska. Salvatore Mitxelenaren eta Txillardegiren Arantzazu. Gandiagaren eta Oteitzaren Arantzazu. Gabriel Arestiren eta Joxe Azurmendiren Arantzazu. *Jakinen* Arantzazu. Koldo Mitxelenaren, Villasanteren eta Euskaltzaindiaren Arantzazu. Eta beste hainbat eta hainbatena. Nabari-nabaria da kultura berri horretan abertzaleek zeukaten pisu hegemonikoa baina, halaber, nabarmena da ere sasoi horretan abertzaleek espainiar nazionalista liberalak erakartzeko eta beraiekin asmo berriak konpartitzeko zeukaten ahalmena: Blas de Otero, Julio Caro Baroja, Gabriel Celaya, Agustin Ibarrola...

Demokrazia Espainian berriz ere ezarri zen unetik gauzak nahikoa aldatu ziren. Edozein hizkuntza-politika, daitekeenik moderatuena izanik ere, beti irudituko zaie gehiegizkoa espainiar liberalei, ia-ia definizioz. Baina prest zeuden zenbait neurri onartzeko. Honela ikusten zuten beraiek euskara: hizkuntza primitiboa, rurala, garapen eta arnas gutxikoa, baserriari lotua eta, gehienez ere, sentimenduen barne mundua espresatzeko erabil zitekeena, beti ere pribatua, jakina. Hala ere, prest agertu dira hezkuntza munduan sartzeko, poliki-poliki, eta administrazioan eta komunikabideetan nolabaiteko sarrera izateko; beti ere, hau da oinarritzko baldintza, *nahi dutenentzat*, alegia, gaztelaniaren erabateko hegemonia zalantzan jarri gabe.

Jarrera hori sustengatzeko Ramón Menéndez Pidak mendeko hasieran sortutako zenbait mito historiografiko erabili dituzte. Oinarritzkoena hauxe da: Euskal Herria *beti* izan da *elebiduna*, alegia, Euskal Herrian beti egon izan dira bi

hizkuntza. Baina, kontuz, hizkuntza bi horiek inoiz ez dira egon maila berean: beti egon izan da *kultur hizkuntza bat* (latina lehenengo, gaztelania gero) eta *bigarren mailako bat* (euskara). Beraz, euskara euskaldunen hizkuntza da, bai, baina euskaldunek eurek soilik bigarren mailako kontuentzat erabili izan dute beti: adibidez, euskaldunek zerbait idatzi behar zuten guztietan latinera edo gaztelaniara jo izan dute; bereziki literaturan, inoiz ez da zinezko literaturarik egin euskaraz. Euskara beti izan da rurala, baserriarekin lotua edo, gehienez ere, erlijio kontuekin (eta badakigu liberalentzat erlijioa beti *ilunkeria atzerakoia* dela). Eta, azken mitoa, eta ziur aski garrantzitsuena: hiriak dira Kulturaren gortorlekuak, zibilizazioa hedatzeko guneak, eta hirietako hizkuntza gaztelania da (lehenago, latina), inolaz ere ez euskara. Hitz batez, euskarak baserri usaina du edo, gehienez ere, iraganeko mundu mitiko baten oihartzun maitagarria da. Maitagarria baina hutsala, denboraz desagertuko dena.

Mito horiek gaztelaniarekiko goresmen hanpatuekin osatu ohi dituzte, baina ez dugu bide horretatik segituko. Hauxe bai interesatzen zaigu azpimarratzea: oro har, abertzaleek ere ontzat eman izan dituzte mito horiek. Alegia, ontzat eman da euskararen izaera rurala baina, eta hortxe zegoen aldea, Historiaren kontra borrokatu beharra predikatu da: euskara, jalgi hadi plazara; bihur dezagun euskara kultura hizkuntza; egin dezagun zinezko literatura bat; sar dezagun euskara bizitza urbanoan; finean, Bernardo Atxagak berriki plazaratu duen bezala, sor dezagun Euskal Hiria. Edo Euskal Herri euskalduna? Edo biak?

Edo, beste modu batean galdetuta: zer da elebitasuna abertzaleontzat? Espainiar liberalentzat ez dago dudarik: bi mailako hizkuntza elkarren ondoan bizitzea, bakoitzari dagokion mailatik ateratzen saiatu gabe. Eta badakigu zein den euskarari esleitzen dioten maila.

Baina zer nahi dugu abertzaleok? Gaztelania ordezkatzeara parekatzea? Zein da Bernardo Atxagaren proposamenaren sakoneko esanahia?

III

Euskarari dagokionez, azken bost bat urteotan abiatu ezin den iraultza baten erdian bizi gara. Zantzu asko daude hori baieztatzeko baina Iruña-Veleiako aurkikundeak *de facto* erabakigarriak bihurtu dira.

Lehenengo eta behin, 1989an Berlingo Harresia erori zenetik mundua asko aldatu da. Kapitalismoaren erabateko nagusitzeak Santa Clausen hegemonia mundialaren areago-tzea ekarri du eta, zertarako engaina, Olentzerorena bezalako proposamenak mundu *globalizatu* honetan ez dira lehen bezain erakargarriak. Gainera, Erregeek malgutasun handiagoa erakutsi dute kultura *komertzial* berrian integratzeko, beren desfileak Rio de Janeiroko ihauterien kopia bihurtuz. Eta harrera ona dute gizartean.

Bestalde, Eusko Jaurlaritzak bultzatutako hizkuntza politikaren mugak gero eta nabarmenagoak dira: nola pentsa euskarari gizarte mailan duintasuna emango diola bere administrazioa bera, zerotik sortu arren, euskalduntzeko bidean erabateko porrotik mingarriena jaso duenean? Eta ez etorri koplatan: Lakuak goitik behera gartzelaniaz funtzionatzen du, goitik behera. Hori sintoma bat baino zerbait gehiago da.

Nafarroan, berriz, UPNren hegemoniak hankaz gora bota ditu urte luzeetako lanak. Eta ez dirudi alternatiba garbirik dagoenik. Baina okerrago daude gauzak Iparraldean, non eta zaila egiten den euskararen etengabeko galeraren tune-laren bukaeran argirik ikustea.

Baina, bereziki, Hegoaldeko euskal gizartean azken hamarkadetan euskarari buruz zegoen oinarritzko *sentimendu konpartitua* arrakalaz josia dago. Izango da honegatik, horregatik edo hargatik, baina ez azken lekuan ETAREN jardueraren armatuaren ondorioz. Bai, egia begitantzen zait Bernardo Atxagaren esana, Joan Mari Torrealdai etxetik preso ateratzen ikustea aro baten zinezko bukaera izan zela. Garbi dago, nire irudiko, Francisco Tomás y Valienteren, Miguel An-

gel Blancoren eta Fernando Buesaren hilketen ondoren (1996, 1997 eta 2000), amildegi bat zabaldu zela espainiar liberalen eta euskal abertzaletasun ororen artean, eta, lehenengo aldiz Errepublikaren denboretatik, amildegi hori mailaz maila gizartearen sektore zabaletara hedatu zela. Ondorioz, espainolismoaren sektore gogorrenek bidea libre ikusi zuten euskararen kontra ageriki jotzeko, *Euskaldunon Egunkaria* itxiz eta bere sortzaileak atxilotuz terroristak izatearen akusaziopean. Eta, tamalez, ez da egia Euskal Herri osoa altxatu zela haien defentsan. Ez, lagunok, Euskal Herriko abertzaleok altxatu ginen, ez beste inor.

Zeren, zer duzu, Arantzazu, espainiarren gorrotoa pizteko? Ez al da oraindik izugarriagoa jakitea, bazterrotan entzun den bezala, gau horretan bertan Guardia Zibilaren Land Roverrak Arantzazura bidean zihoazela gelditu omen zituztela Burgos parean, oraindik ere Madrilen burua guztiz galdu ez zuen norbaitek aginduta? Zertara zihoazen Arantzazura? Basilika ixtera, egunkaria bezala? Ez al da zentzuzkoa eta egiazkoa esatea euskararen bihotza jotzea zutela helburu? Eta nola erreakzionatuko zuten orduan euskaldunek? Egunkaria ixteagatik egin zen manifestazioa ikusi ondoren, beldurra ematen du pentsatzeak Arantzazun sartu izan balira zer gertatuko ote zen hurrengo egunetan. Badirudi Madrilen ere norbait konturatu zela eta atzera egin zuela. Eskerrik.

Arantzazu da euskararen bihotza esan dut, euskararen sehaska. Hala izan zen euskaldunentzat frankismo denboran. Hor sortu zen euskal kultura berria, euskal berpizkundea. Baina orain, ia sinbolo hutsa da; fraideak guztiz zahartuta daudelarik, ez dago erreleborik eta garbi dago Arantzazuk iraun nahi badu aldaketa latzei aurpegi eman beharko die-la. Fraideak eta eliztarrak ere aspaldi konturatuta daude. Baina euskaltzaleok? Konturatzen ote gara euskarari dago-kionez aro baten bukaeran gaudela? Konturatzen ote gara Arantzazun Gandiaga eta Oteitza artean sortutako diskurtso euskaltzalea guztiz zahartuta geratzen ari dela? Kontura-

tzen ote gara gure Olentzero maitea kinka larrian dagoela?
Olentzero, non zaude?

* * *

Luze mintzatu gara nazionalismoaz. Orain gatozen Veleiara, bada ordua eta. Zeren Veleia, funtsean, euskararentzat diskurtso berri baten posibilitatea da. Jantzi zaharrak bota eta berriak egiteko aukera.

Esan dezadan, beste ezer baino lehen, oraindik ez dagoela guztiz argi Iruña-Veleiako aurkikundeak guztiz egiazkoak izatea. Adibidez, euskaltzainen artean ere iritziak banatuta daude: Henrike Knörrek argi eta garbi sustengatu du aztarnen egiazkotasuna, baina Xabier Kintana lehen-lehen momentutik ageri izan da guztiz uzkur. Unibertsitatean Joaquin Gorrotxategi eta Santos Yanguas garbi mintzatu dira prentsan aztarnen egiazkotasunaren alde, baina beste asko isilik daude. Gutxi dira erabateko iritzi bat emateko gai sentitzen direnak. Garbi dago Lazarragaren eskuizkribuaren aurkikundeak lehen momentutik lortu zuen erabateko adostasuna kasu honetan ez dela errepikatu. Espezialisten esparrutik irtenda ere, Jon Juaristi eta Antonio Rivera bezalako intelektualek iritzi desberdinak agertu dituzte, baina biek aipatu dute kontua oraingoz aidean dagoela.

Normala da. Alde batetik, gogora dezagun berria nahi baino lehenago atera zela prentsan, filtrazio baten ondorioz. Hau da, txosten teknikoak oraindik bukatu gabe daudenean. Eta prentsan baino jasotzen ez diren berriak ez dira aski izaten espezialistentzat. Gogora dezagun Lazarragaren eskuizkribuaren kasuan hasiera-hasieratik internet bidez kontsultatzeko moduko kopia faksimile bat paratu zela eta, beraz, edozeinek ikus zezakeela zuzenean eta bere ondorioak atera. Oraingoan ez, jatorrizko piezak ez dira jende aurrean aurkeztu eta espezialista gehienek nahiago dute zuhur jokatzea.

Baina, bestalde, Iruña-Veleian euskarazko inskripzio batzuk aurkitzea egundoko iraultza izan bazitekeen ere, ins-

kripzio *hauek* aurkitzeak kontuari dimentsio berri eta erabat ezezaguna eman dio. Zergatik? Hitz batez esanda, zinezko iraultza bat dakarkiotelako euskarari buruz orain arte genekienari, alegia, Menéndez Pidalek sortu eta haren atzetik guztiek gutxi gorabehera ontzat emandako paradigmari: euskara eta hiriak antitetikoak izan dira, euskara rurala da.

Jakina, esan daiteke, abertzaleen artean bederen, azken hamarkadatan inork ez duela inoiz paradigma hori ontzat eman erradikalki eta bere osotasunean, baina garbi dago ere ez dela modurik egon paradigma alternatiborik eskaintzeko. Ondorioz, euskal literaturaren egilerik distirantenak, hots, argi eta garbi ruralak ez zirenak (Etxepare, Leizarraga, Oihernart...) *salbuespen gisa* tratatu izan dira sistematikoki. Beste hamaika kontu ere aipa daitezke ildo berean, baina orain bat interesatzen zaigu bereziki: Araba.

Eta Arabaren ildotik zenbait kontu elemental gogoratzea komeni zaigu. Lehenengo eta behin berriro ere azpimarratuko dugu zein den espainiar nazionalismoaren helburu estrategikoa: Espainiaren uniformizazio linguistikoa, hots, euskara (besteak beste) desagertaraztea. Xede horren aurka paratu den indar nagusia euskal nazionalismoa izan da; ondorioz, Espainiazaleek balizko Euskal Herri beregain baten aurkako diskurtso desberdinak landu dituzte, guztiak ezauzgarri komun bat dutenak, *zaticatu eta menperatu* adagioaren bidez deskribatzen den taktika klasikoa. Honela, lehenengo eta behin, Nafarroa eta Hegoaldeko beste hiru probintzien batasuna ukatu da: historikoa, kulturala, soziala, politikoa... baina baita linguistikoa ere.

Kontu horretan une batez pausatuko gara. Gaur egungo ikuskeran harrigarria badirudi ere, XX. mendearen hasieran Menéndez Pidalek mendebaldeko hiru probintzien euskaltasuna ukatzen zuen, baieztatuz nafarrak zirela zinezko euskaldun (baskoi) bakarrak; Gipuzkoa, Bizkaia eta Araba Gaztelaren parte *naturala* ziren. Teoria horri segituz Pidalen ikasle batek, Sánchez Albornozek, urrats berri bat egin zuen: euskara nafarrek eraman zuten hiru probintzietara, Antzinate Be-

rantiarrean edo Erdi Aroaren hasieran gauzatutako hedapen fase batean; beraz, erromatarren garaian Araba, adibidez, ez zen euskalduna, Errioxa bezala. Teoria horrek izan zezakeen oinarri zientifikoa alde batera utzita (eta ez da txantxetakoa, nahiz eta gaur egun ia inork ez duen defenditzen) nabarmena da Menéndez Pidalek eta Sánchez Albornozen teoria *zientifikoek* helburu *politiko-ideologiko* garbi bat zeukatela: euskal lurraldeen arteko batasuna zatikatzea eta, ondorioz, ideologikoki menperatzea. Istorio honen alde barregarria Francoren heriotzaren ondoren hasten da, espainiar nazionalistek zientifikoki nahikoa sendo irauten zuen planteamenduari buelta ematen diotenean, alegia, aldarrikatzen hasten direnean zinezko euskaldun bakarrak hiru probintzietakoak direla eta nafarrak ez direla euskaldunak (UPNk dixit). Menéndez Pidalek burua altxatuko balu sorpresa ederra hartuko luke (nolako bueltak ematen dituen bizitzak!) baina ez dut us-te harrituko zenik. Finean, helburua beti berbera da: euskal lurraldeen arteko zatiketa areagotzea eta justifikatzea.

Zatiketaren joko horretan Arabak bigarren mailako pape-
ra jokatu izan du beti, baina momentu batzuetan oso ga-
rrantzitsua izan da. Honela, espainiar nazionalismoa beti
saiatu izan da alabesismoa sustatzen eta Araba kostaldeko
probintzien kontra paratzen. Berriz ere zatitzea eta menpe-
ratzea da helburua. Ildo horretan *Unidad Alavesa* alderdia-
ren historiak laburbiltzen du azken episodioa, baina ez de-
zagun ahantz alderdi hori formalki deseginda badago ere,
bere diskurtsoaren zati handi batek bizirik dirauela han-he-
menka. Topikoak nabarrismoarenaren berberak dira: eus-
kara *kanpoko* da, hemen ez da *inoiz* euskaraz hitz egin, eta
abar. Sánchez Albornozen teoria oso goraki aipatzen ez ba-
zen ere (ez da erraza nabarrismoaren diskurtso berriarekin
bateratzea) garbi aitortu behar da funtzionatzen zuela eta
arabar gizartearen zati handi baten babesa lortu duela.

Testuinguru horretan Lazarragaren eskuizkribuaren aurki-
kunda lehen kolpe handia izan zen paradigma tradizionala-
rentzat. Bi tabu handi bota zituen: euskarazko Ernazimentu

baten aukera zabaldu zuen eta euskal eliteen euskaltasuna azpimarratu, XVI. mende inperialean ere, bereziki, Araban. Baina oraindik bigarren mailako kontuak dira. Bene-beneta-ko iraultza une honetan hasten da, alegia, Iruña-Veleian ondoko inskripzioa aurkitzen denean: *Jesus, Jose aita eta Miriam ama*. Eta zergatik? Bada, horrek goitik behera porrokatzen duelako ordura arteko paradigma zientifikoaren zutabe nagusia: euskara eta hiriaren arteko bateraezintasuna.

Kontura gaitezen: IV-VI. mendeko euskal hiri nagusian (Iruña-Veleian), ez bakarrik euskaldunak bizi ziren, ez bakarrik euskaraz hitz egiten zuten, baizik eta baita ere euskaraz idazten zuten sasoi horretako gauzarik modernoena eta kultur mailarik altuena eskatzen zuena: erlijio kristaua. Beraz, hiriak ez dira jada latinaren, Kulturaren eta Zibilizazioaren (biak maiuskulaz) hedapenerako guneak; hiriak ez dira euskaldun baserritar, baldar eta ezjakinak zibilizatzeko behikuluak. Ez, jaun-andreok, hiriak euskal kulturaren gortorlekuak dira. Horra iraultza.

IV

Euskal filologoentzat eta antzekoentzat egindako internet leku batean (*Filoblogia*) aipatu zen lehen aldiz, nik dakidala, Iruña-Veleiako aurkikundeak paradigma aldaketa baten seinale zirela. Handik oso gutxira Jon Juaristik berariaz ukatu zuen planteamendu hori, tartean Unamunori helduz. Azken urteotan Arabako PSEren erreferentzia intelektual nagusia bihurtzen ari den Antonio Riverak ere ukatu egin zuen aurkikunde horiek zinezko aldaketarik zekartenik, kasu honetan elebitasuna aipatuz. Bada aldea Juaristiren eta Riveraren artikuluen artean, besteak beste ez da berdina inbokatzea Unamunoren topikoak edo elebitasuna. Beldur naiz errigore historikoa berdina dela kasu batean zein bestean, baina ondorio politikoak, erran nahi baita, gure gaurko egoerari buruzko ondorioak, ez dira inola ere berberak. Ukaezina den arren kasu bietan oinarrizko adostasuna da-

goela aurkikundeei garrantzia kentzeko orduan eta euskarentzako inolako aldaketarik ez aitortzeko orduan.

Baina ba ote dago muntazko aldaketarik? Izan ere, modan dago *paradigma* aldaketei buruz hitz egitea. Adibide hurbil bat jartzearen, Eusko Ikaskuntzako lehendakari den Javier Retegik berriki erakunde horren batzar nagusian egindako hitzaldian kontzeptu hori erabili zuen mundu mailan gertatzen ari diren aldaketa sozioekonomikoei buruz jarduteko (tira, berak «*crisis de paradigma externo*» dio, beste batzuek nahiago izaten dute *globalizazioa*). Ez dut uste lan handirik beharko litzatekeenik frogatzeko duela berrogei bat urte Zientziaren Historiaren baitan sortu zen kontzeptu horrek (*paradigma aldaketa*) egundoko arrakasta izan duela, bere esanahia alor askotara zabalduz. Baina kontua ez da orain matizazio eruditoetan galtzea, beste hau baizik: Veleiako aurkikundeak ekarri ote dio benetako aldaketarik euskal kulturaren panoramari?

Bada, nik esango nuke baietz. Bai horixe. Aurkikunde horrek auzitan jarri du euskal kulturaren oinarrian zegoen paradigma nagusia, alegia, euskara eta hiria antitetikoak direla. Orain arazoa mahai gainean dago, argi eta garbi.

Baina, esan daiteke, kontu hori aspaldian zegoen auzitan, ez dago ezer berririk horretan. Analisi okerra da hori. Frantziako monarkia ere auzitan egon zen hamarkada luzetan, alde guztietatik erasotua, baina ez zen zinezko aldaketarik lortu harik eta herritar olde kontrolaezin batek Bastillako gotorlekua porrokatu zuen arte. Ustekabeko gertakari horrek adierazi zuen aldaketa ezinbestekoa zela, atzeraezina, onean edo txarrean, txarrean edo okerreanean, horrela ez zegoela segitzerik. Eta handik lau urtera erregearen burua jausi zen, Errepublikak sortuz. Gaurko hizkeran esateko, *paradigma aldatu* zen.

Baina, esan daiteke baita ere, ezin dira zientzia eta politika modu horretan nahastu. Eta nik erantzungo nuke galdeztzen zer izan ote zen Galileoren auzia, afera zientifikoa ala politikoa? Alegia, badira itxuraz zientifiko hutsak diren

kontu batzuk karga politiko handia daramatenak gainean, adibidez, Iruña-Veleiako aurkikundea.

Bernardo Atxaga da ziur aski arazoa modurik erradikalean formulatu duena, Euskal Herriari izena aldatzea proposatuz, hots, Euskal Hiria deituz. Proposamen horren atzean dudarik gabe egonezin handi bat dago. Ez da alferrikakoa izango haren obrari buruzko gogoeta labur bat: abangoardismorik gorrienean jaio zen euskal letretara, poema hipermodernoak idatziz, hala nola hamarkada bat lehenago Arantzazuko santutegia abangoardia artistikoaren erakusgarri bihurtu zen (urte gutxi batzuk lehenago *monasterio zahar bat* besterik ez zenean). Aresti izan zen gainera Atxagaren aita-ponteko eta eredu, hots, Arantzazuko poeta bat, Bilboko bezain (ikus *Maldan behera* edo *Harri eta herri*, eta abar). Alegia, urte horietan posible izan zen *hiriaren* eta *mendiaren* arteko sintesi bat asmatzea, aldi berean modernoa eta tradizioari atxikia, Joseba Zulaikak berriki azpimarratu duen bezala. Baina Atxagaren beraren idazlanen bilakaerak erakutsi du paradigma hori ez zela betiko sortu. Laster, Olentzeroren indar telurikoak erakarrita, Bilbo utzi eta Obabara makurtzen hasi zen, hots, euskararen herri mitikora; hortxe lortu zuen gainera bere arrakastarik handiena. Hor bazka zitekeen ederto, baina, hau da gure tragedia, poliki-poliki, ETaren pisa gero eta astunagoa bihurtu zitzaion, gero eta jasanezina goa. Erantzun bat eman nahirik *Gizona bere bakardadean* idatzi zuen lehenengo eta, ildo berean sakonduz, *Soinujolearen semea*, aldi berean ETaren historiaren laburpena eta epaia izan nahi duen nobela *behin betikoa*. Eta hortxe agortu zen. Azken urteotan behin eta berriro adierazi du azken nobela hori idatzita bere izena ere aldatu nahi lukeela, jaiotzatikakoa berreskuratuz. Edo, finean kontu bera, Euskal Herriaren izena ere aldatu beharra. Hots, nola edo hala, aldatu beharra, euskal kulturaren egoera insoportablea baita. ETak Olentzero antipatikoa bihurtu du jende askorentzat.

* * *

Alta, ez dut uste zuzena denik ETArri gehiegizko itzala aitortzea. ETAk esplika dezake neurri handi batean Bernardo Atxagaren idazlanen bilakaera, baina inola ere ez euskal kulturarena bere osotasunean. Aitzitik, uste dut pisu gehiago dutela Retegik aipatzen dituen fenomeno sozioekonomikoek, ETaren itzaletik oso kanpo egon direnak beti, hala nola badirudien erraz froga daitekeela ETAk eragin handia izan duela Euskal Herriko politikagintzan, baina oso txikia gure ekonomiaren bilakaeran azken hamarkadatan.

Ekonomia, politika, kultura. Munduko egoera, Europakoa, Frantzia eta Espainiakoa, gurea. Eta abar. Faktore asko eta askotarikoak dira analisi bakar batean integratzeko.

Baina, bat-batean, euskarazko hitz labur batzuk buztin zati egosi batzuetan, mila eta bostehun urtean lurperatuak, gaur argitara jaulkiak. Eta horrek ETaren su-etena baino garrantzi handiagoa al du? Bada, barkatu atrebentzia, nire ustez bai, alde batetik bai.

Artikuluaren lehen zatian esan dugun bezala, euskararen iraupena (frankismoan) eta berpizkundea (autonomia aroan) Gerra Zibilean sortutako sentimendu konpartitu batzuetan oinarritzen da. Sentimendu horiek sinbolo bat dute, Olenzero, eta sehaska intelektual bat, Arantzazuko santutegia. Baina, oinarrian, aliantza politiko bat da, espainiar nazionalista liberalen eta euskal nazionalisten artekoa, gizartean sakon sustraitu zena eta gaur egun arte iraun duena, gorabehera handiak pairatu arren. Orain arteko lerroetan aletu ditugu aliantza horren deuseztapenaren alderdi batzuk eta beraz, ez goaz ezer errepikatzen. Hori bai, krisia zabalik dago, ageri-agerian. Aliantza politikoak bere mugak izan ditu beti eta hortik sortu zen paradigma intelektuala agortu egin da. Arrazoiak asko izan dira, baina Iruña-Veleiako aurkikundeak den-denak bildu eta mahaigaineratu ditu batera. Horregatik, ETaren su-etena baino garrantzitsuagoa da, adierazten baitigu, ETarekin edo ETA gabe, euskal kulturaren paradigma berri egin behar dela. Ezinbestean.

Eta paradigma berritzeko lehenengo eta behin oso garrantzitsua litzateke oinarrizko akordio politiko bat egotea, baina ez da nahikoa izango. Horretaz gain sehaska berri bat beharko da, Arantzazu berri bat. Euskarari buruzko sentimendu konpartituak bildu eta bateratzeko gune berri bat. Denontzako balioko duten sinboloak sortu eta hedatzeko *aitaren etxe* berria. Eta hori, ziur aski, akordio politikoa baino zailagoa izango da.

Zeren, ez naiz nekatuko errepikan, espainiar nazionalista liberalen zinezko helburua euskara desagertaraztea da, *progresoari* ateak zabalduz. Frankismoaren presiopean prest egon ziren beren jarrera leuntzeko eta euskarari txoko bat uzteko, baina inoiz ez dute sinistu benetako normalizazio batean, hau da, euskara eta gaztelania maila berean jarriko zuen politika batean, gutxiago oraindik euskara gailentzean. Aitzitik, gaztelaniaren hegemonia ziurtatzea izan da beti beren kezka bakarra. Muga horretatik gora egin dituzten kontzesio guztiak beti horixe besterik ez dira izan, unean uneko kontzesioak. Finean, beti pentsatu izan dute euskararen aldeko grina (euskal) nazionalisten seta ulertezin bat besterik ez zela eta, lehenago edo geroago, *progresoak* gauzak bere lekuan jarriko dituela. Olentzero ondo dago Gabonetan, baina eguneroko bizitzan ez. Kitto.

Azken urteotan, ordea, Olentzero ez dute soportatzen ezta Gabonetan ere. Erregeen aldekoak egin dira guztiz, non eta ez diren Santa Clausenak, edo agnostiko absolutuak. Caro Baroja batek Olentzero maite zuen, zinez, baina zer da Olentzero Fernando Savater batentzat? Eta hori da espainiar nazionalista liberalen lider intelektuala azken urteotan. Bada alderik Caro Barojarengandik Savaterrengana, bada alderik, eta hori inon baino hobeto ikus daiteke biei Olentzerori buruz susmatzen diedan iritzietan. Pertsonaia maitagarria batentzat, zinezko amodioa sortzen ziona, praktikotasun handirik ikusten ez zion arren bizimodu modernoan, baina bere tokia merezi zuena gure gizartean, toki mugatua izan arren; bestearentzat, txokokeria arlotearen erakusgarri barre-

garria, asko jota pazientziaz eta umorez soportatu beharreko xeblekeria, ume txikientzako bakarrik balio duena. Bada, Caro Baroja lasai eta patxadan mugitzen zen Arantzazuko santutegian, baina Fernando Savater bat? Nola gonbidatu Arantzazu berri batera? Horra gure arazo nagusia.

* * *

Azken tentaldia, euskara espezialisten esku uztea, dela filologo, dela teknokrata huts. Euskara debate politikotik ateratzea, espezialisten esku utziz. Dударik gabe hori da arris-
kurik handiena, hori baita espainiar nazionalista liberalek balizko akordio politiko berri batean errazen planteatuko dutena. Eta hori da ere, tamalez, euskal nazionalisten sektore indartsu batek begi onez ikusiko duen soluzioa.

Soluzio funestua. Euskararen marginazio egoeraren ondorioa eta hura betikotzeko modurik eraginkorrena. Paradigma berrian euskararen lekua hiria da, ez unibertsitatearen laboratoriora edo gobernuaren bulegoa. Eta euskarari buruzko ardura hartzea euskal komunitate intelektual osoaren eginkizuna da, ez espezialista batzuen.

Alegia, euskal gizartea ez bada gai Arantzazu berri bat sortzeko, euskararen paradigma berria sehaska gabe jaioko da. Eta sehaska gabe jaiotzen den umeak ezin du hazkunde normala izan, beti amaren titiari itsatsita biziko da, beregaintasunik gabe.

* * *

Bukatzeko, saiakera hau irakurri ondoren baten batek galde lezake ea Iruña-Veleiako aurkikundeari ez diodan gehiegizko garrantzirik ematen, areago espezialistek oraindik azken hitza esan ez dutenean eta, beraz, zuhurrago dirudienean isilik irautea. Ez ote da guztia irudikeria bat izango? Nire ustez aurkikunde horretan dudazko ezer egotekotan haren alderdi *zientifiko*a da. Aldiz, haren inpaktu soziala

guztiz zalantzaz kanpo dago edozein hipotesitan eta, ziur aski, gora egingo du berri gehiago eta zehatzagoak sortu ahala.

Zeren orain arazoa mahai gainean dago: euskarari buruz izan dugun sentimendu konpartitua dagoeneko ez da aski haren normalizazioa gidatzeko. Paradigma aldatzeko ordua da.¶